

הכשלה עצמית ובית הספר[^]

דימוי עצמי בתחום הלימוד והתנהגות הגנתית

תקציר נעשה על סמך

Frederick Rhodewalt and Michael W. Tragakis, "Self-Handicapping and School: Academic Self-Concept and Self-Protective Behavior", in: Joshua Aronson (Ed.), *Improving Academic Achievement: Impact of Psychological factors on Education*, Academic Press, 2002, pp. 109 – 134.

המושג "הכשלה עצמית" (self-handicapping behavior) הופיע לראשונה בעבודתם של הפסיכולוגים החברתיים Steven Berglas and Edward Iones. מדובר בהתנהגות המערימה קשיים ומכשולים לביצוע מוצלח של משימות אצל תלמידים. היא נצפית במצבי לחץ, לקראת בחינות או מבדקים אחרים. התנהגות זאת אומנם מכשילה את התלמיד, אך היא מאפשרת לו לשמור על ביטחון עצמי ועל אמונתו כי הוא מסוגל לעבור את המבחן – והיה עובר אותו אילו לא המכשול. מי שמאמץ דפוס התנהגותי זה, מעדיף להסתכן בכישלון על מנת לשמור על דימויו העצמי.

ניתן להבחין בין שתי סיבות להכשלה עצמית: הסיבה הקרובה והסיבה הרחוקה. הסיבה הקרובה כוללת מניעים הקשורים למצב שנוצר ותגובה רגשית אליו – למשל, השפעת תוצאות המבחן על הדימוי העצמי של הנבחן. הסיבה הרחוקה כוללת מניעים הנובעים מחוויות העבר למשל, חוויה של כישלון במבחנים הדומים לזה שצפוי להתקיים וגם מהמסקנה כי לא ניתן להקנות את המיומנות הדרושה להצלחה במבחן.

המחקרים מראים כי קיים הבדל בין בנים לבנות באשר לנטייתם להכשלה עצמית. התנהגות זו מאפיינת יותר את הבנים שמשתמשים בה במגוון רחב יותר של מצבים מאשר בנות. בנוסף, בדקו החוקרים האם הכשלה עצמית מכוונת להטעיית עצמית או להטעיית האחרים. הניסויים הראו כי התנהגות המכשילה של הנחקרים לא הייתה תלויה בידע החוקר אודותיה, מה שאפשר להניח כי המרכיב העיקרי בה, היא הטעייה עצמית ולא הטעיית אחרים. יחד עם זאת, מחקרים אחרים הראו כי גם דימוי עצמי בעיני אחרים מהווה משקל שווה ערך בבחירת האסטרטגיה של הכשלה עצמית.

מה גורם לתלמידים לבחור דווקא באסטרטגיה של הכשלה עצמית ולא באסטרטגיה חיובית שהייתה מאפשרת להם להתמודד בהצלחה עם המשימה? ניתן להצביע על שני גורמים בהיסטוריית הלמידה שלהם. ראשית - תלמיד כזה מאמין כי כישורים הינם קבועים מלידה וניתן רק לממש את הכישורים הקיימים, אך לא לשפר או לתקן אותם. מחקרים פסיכולוגיים מראים כי התנהגות של הכשלה עצמית אינה מאפיינת את הגילאים של ילדות מוקדמת, מאחר ובגילאים אלו, ילדים מתייחסים לכישורים כאל גורם נזיל הניתן לשינוי. כישורים נתפסים כתוצאה ישירה של המאמץ. בגילאים מתקדמים יותר של הילדות ובנערות המוקדמת תלמידים, תוך כדי אינטראקציה בינם לבין המערכת הבית-ספרית ועמיתיהם – נוטים להתייחס לכישורים כאל גורם קבוע. הדבר מביא לתפישה של יחס הפוך בין כישורים למאמץ: מאמץ גדול הנדרש למילוי משימה, מעיד על רמת כישורים נמוכה ולהיפך. לכן, התנהגות המכשילה את עצמה מאפיינת את התלמידים החל מכיתה ו' והלאה.

שנית - ההיסטוריה הלימודית של תלמיד הנזקק לאסטרטגיה של הכשלה עצמית, לעתים קרובות כוללת עליות וירידות ואינה מאפשרת לו להיות בטוח בכישוריו. הוא נמצא במצב של אי-ודאות אודות יכולותיו והקשר בינם לבין תוצאותיו בפועל. צירוף שני הגורמים הללו דוחף לכיוון התנהגות מכשילה כאסטרטגיה בטוחה יותר. תלמיד מעדיף להימנע ממצבי ההערכה משום שהסכנה של המשוב השלילי היא מוחשית והרת נזק תדמיתי עצום. בנוסף לכך, המחקרים הראו גם כי אסטרטגיה של הכשלה עצמית לעתים ננקטת על ידי תלמידים בעלי ביטחון עצמי רב – על מנת להצליח למרות הנסיבות המכשילות ולפתח הלאה את הדימוי העצמי החיובי שלהם. אך שימוש זה איננו טיפוסי.

המחקרים שלנו הראו כי בטווח קצר, הכשלה עצמית אכן משיגה את המטרות לשמן משתמשים התלמידים באסטרטגיה זו. הבדיקות שנערכו לאחר הבחינות מוכיחות כי תלמידים שנכשלו בגלל התנהגותם, מוצאים מכלל האפשרות את הסבר הכישלון על ידי חוסר הכישרונות שלהם. גם הסביבה שלהם נוטה לקבל את גרסתם אודות הסיבות לכישלון. יחד עם זאת, אם ניקח בחשבון את התוצאות לטווח הארוך, התנהגות מכשילה שחוזרת על עצמה, גוררת תגובה שלילית מצד מורים ותלמידים אחרים בכיתה, שכוללת גם משוב שלילי לכישלונות. הכשלה עצמית כרונית מורידה באופן משמעותי את הישגי התלמיד – שבסופו של דבר פוגע גם בדימוי העצמי וגם בדימוי בעיני האחרים. לכן, אסטרטגית ההכשלה העצמית מועילה לתלמיד בטווח הקצר אך הרסנית בטווח הארוך. כיצד

ניתן להיאבק באסטרטגיה זו? מה ניתן לשנות במסגרת החינוכית על מנת למנוע את השימוש בה על ידי התלמידים?

אחד הגורמים המביאים לבחירה באסטרטגיה של הכשלה עצמית הינה חוסר קורלציה ברורה בין המאמץ לבין ההצלחה – מה שמביא לחוסר ביטחון עצמי גם אצל תלמידים מוכשרים ומצליחים. הגישה הנפוצה במערכת החינוך ששמה דגש על ביצוע ומפתחת תחרותיות ביצועית בין התלמידים, עלולה לגרום לתגובה שכזו, במיוחד אצל תלמידים שטרם פיתחו תמונה ברורה של כישוריהם ויכולותיהם בתחום הלימוד. מערכת הציונים והמשוב אינה שמה דגש על פיתוח ושיפור אינדיבידואלי, אלא על ביצוע של תלמיד במכלול כיתתי ובהשוואה לאחרים. מסגרת זאת נתפשת כמאיימת על ידי תלמידים מתקשים; אסטרטגיה של הכשלה עצמית מהווה פיתרון כמעט מתבקש מבחינתם.

חוקרים הציעו לפתח מערכת עידוד אלטרנטיבית שאינה בנויה על ההערכה השוואתית של ביצועי התלמידים. מערכת אלטרנטיבית זו, בנויה על בחירת קריטריונים ברורים וחד-משמעיים למצוינות שנקבעים מראש על ידי המורה ומצורפים לכל משימה. למעשה, ניתנים קריטריונים עבור כל ציון ותלמידים בוחרים בעצמם את רמת הביצוע שלהם. הדבר ממחיש לתלמידים את הקשר בין המאמץ לבין ההצלחה ומאפשר להם לקבל מישוב ביקורתי מדויק באשר לנושאים הטעונים שיפור. האחריות למילוי המשימה, נמצאים בידי התלמיד ולא בידי הכיתה כולה. מחקרים מראים כי גם תמיכה באוטונומיה בכיתה מקדמת את המוטיבציה הפנימית אצל התלמידים לעומת המוטיבציה החיצונית המאפיינת את המצב של הוראה ריכוזית ישירה.

כפי שראינו, התנהגות של הכשלה עצמית נובעת מפחד כי כישלון יהווה סימן לחוסר כישרונות אצל התלמיד. תפישה זו נוצרת בגלל אי-וודאות הנגרמת על ידי התמיכה על תנאי שמקבלים התלמידים ממערכת בית הספר. התנהגות של הכשלה עצמית מאפיינת את התלמידים שמרגישים שהערך שלהם תלוי בביצוע המוצלח. אסטרטגיה של הכשלה עצמית נועדה, אם כן, להגן על 'ערך העצמי' בעיני האחרים.

כדי להיאבק בתגובה פסיכולוגית זו, על המורים לשים לב לאופי המשוב החיובי הטיפוסי מצדם. בדרך כלל הוא מדגיש דווקא את הביצוע ואת הרמה השכלית של התלמידים. מחקרים מראים כי שבח ממוקד תוצאות מוריד את רמת המיומנויות ואת האינטרס הכללי

ללימודים בבית ספר. כמו כן, בחשיבה החינוכית המודרנית מורים ותלמידים מתמקדים במושג הכישורים. המחקרים מראים כי במערכת החינוך המערבית כישורי התלמיד נתפסים כגורם עיקרי להצלחתו. התמקדות זאת, כפי שראינו לעיל, מחזקת את הנטייה להכשלה עצמית במצבי אי-וודאות, במיוחד אצל התלמידים המתקשים. על רקע זה גם משוב חיובי שמופנה לתלמיד מתקשה עלול להיתפס כ"פרס תנחומים" שרק יחזק את תדמיתו השלילית בעיני עצמו.

על המורה להיות רגיש לנושאים הללו ולנסח את השבח שלו בצורה כזו שלא יכלול את ההתייחסות לכישורי התלמיד. יש לשים דגש על המשוב החיובי על המאמץ ועל ההתמקדות בתהליך הלימוד. תחושת שליטה על תוצאות הלימוד מורידה באופן משמעותי את הפיתוי להזדקק לאסטרטגיה של הכשלה עצמית – זאת לעומת חוסר האונים והבלבול שחש התלמיד כאשר רואה שחרף מאמציו, עדיין אינו יכול לקבל ציון גבוה שיתאים לדימויו העצמי.

אחת הדרכים למניעת הכשלה עצמית, היא פיתוח שיטת לימוד קואופרטיבית תוך כדי שיתוף הפעולה ואינטראקציה בין התלמידים המתמקדים בהחלפת הרעיונות ביניהם. במסגרת זו ביצוע של כל תלמיד משפיע על ביצוע הקבוצה אליה הוא שייך. במצב זה, אסטרטגיה של הכשלה עצמית מצדו לא תתקבל בהבנה על ידי עמיתיהם אלא תיתקל בהתנגדות מצדם, מה שימנע מראש את השימוש בה.